

⁶ Лукашевич Л. М. Україна: історико-економічний огляд. – К., 1997 – 208 с.

⁷ Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 545.

⁸ Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – С. 68.

⁹ Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – 488 с.

¹⁰ Дашкевич Я. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська унія (1596-1996). Статті і матеріали. – Львів, 1996. – С. 80.

¹¹ О ревизии протоиереем Иоаном Скворцовым Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. Прибавление. – 1890. – № 51. – С. 1135.

¹² Нариси Історії Поділля / Л. В. Баженов, О. М. Завальнюк, А. І. Мамалига та ін. – Хмельницький, 1990. – 327 с.

¹³ Удод О. П. Початкова освіта на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – 88 с.

¹⁴ Вести из епархии о сельских школах // Подольские епархиальные ведомости. Прибавление. – 1863. – № 14. – С. 573-577.

¹⁵ О ревизии протоиереем Иоаном Скворцовым Подольской епархии... – С. 1135.

¹⁶ Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 3, арк. 483.

¹⁷ Державний архів Хмельницької області, ф. 67, оп. 1, спр. 52, арк. 322.

¹⁸ Там само. – Арк. 38.

¹⁹ Там само. – Арк. 94.

Л. Коваль

Деятельность Перемишльского филиала общества «Просвіта» в межвоенный период: общественно-политический аспект

В статье анализируется влияние Перемишльского филиала общества «Просвіта» на общественную жизнь украинского населения в городе Перемишль и Перемишльском уезде, исследуется политический аспект деятельности филиала. Прослежены соревнования между украинофильскими и москвофильскими настроениями жителей Надсяння в межвоенный период.

Ключевые слова: «Просвіта», филиал, Перемишль, общественность, читальня, украинофильство, москвофильство.

L. Koval

Przemysl Branch of the Society «Prosvita» Activity in the Interwar Period: The Public and Political Aspect

In the article author analyzes the impact of the Przemysl branch of the society «Prosvita» in the social life of the Ukrainian population in Przemysl and Przemysl county, investigates the political aspect of the branch activity. The author followed competition between Ukrainophile and Russophile sentiments of residents Nadsyannya in the interwar period.

Keywords: «Prosvita», branch, Przemysl, public, reading club, Ukrainophilism, Russophilism.

«Кожна нація, що хоче добитися своєї самостійності, мусить дбати про те, щоби народні маси піднести до такого ступеня просвіти, щоби вони почули себе членами народного організму, відчули своє національне достоїнство і узнали потребу існування своєї нації як окремишньої індивідуальності»¹, – йдеться у «Просвітніх вістях» Перемишльської філії товариства «Просвіта» за лютий 1935 р. І хоча метою діяльності товариства «Просвіта», за статутом від 2 травня 1924 р., було: «Несення освіти і ширення культури»², його активні дії спрямовувались на побудову власної держави, а культурно-освітні цілі мали політичне підґрунтя. Доказом цього є цитата із першої сторінки «Просвітніх вістей» Перемишльської філії «Просвіти», яка наведена вище.

Напередодні Першої світової війни філія «Просвіти» у Перемишлі мала 373 члени, 119 з яких були мешканцями міста, а 254 – мешканцями повіту. Серед її членів селяни склали 173 особи, інтелігенція – 85, 47 – міщани, ремісники і робітники. У читальнях філії нараховувалось близько 3 тис. осіб. Бібліотека філії складала 733 книги, переважно видань «Просвіти»³.

Перша світова війна перервала активну працю товариства як у Перемишлі, так і на всій Захід-

УДК 930.85«19»

© Людмила Коваль
(Кам'янець-Подільський)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ФІЛІЇ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор аналізує вплив Перемишльської філії товариства «Просвіта» на громадське життя українського населення у місті Перемишль і Перемишльському повіті, досліджується політичний аспект діяльності філії. Прослідковано змагання між українофильськими і москвофильськими настроями мешканців Надсяння у міжвоєнний період.

Ключові слова: «Просвіта», філія, Перемишль, громадськість, читальня, українофильство, москвофильство.

ній Україні. Після розпаду Австро-Угорської імперії ситуація на краше не змінилася, на жаль, українцям не вдалося відстояти власну державність. Етнічні українські землі були розділені між чотирма державами. Східна Галичина за Ризьким миром договором (1921) приєднувалася до Польщі. Ще 23 грудня 1920 р. на землях ЗУНР у результаті анексії Галичини Польщею було утворене Львівське воєводство, до складу якого входив Перемишльський повіт. Приналежність до нової держави, новий адміністративно-територіальний поділ вимагали реформування товариства «Просвіта». Ще однією вагомою причиною для зміни статуту було те, що під час воєнних лихоліть були знищені майже всі крамниці при читальнях, позичкові каси, шпихлірі, а також у відновленій Польській державі була запроваджена нова валюта – злотий.

Діяльність Перемишльської філії «Просвіти» у міжвоєнний період практично не висвітлена на сторінках сучасних історичних видань. Короткі відомості можна відшукати у виданні «Перемишль – західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі», який вийшов друком у Нью-Йорку в 1961 р. за редакцією Б. Загайкевича⁴, а також збірниках наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції «Перемишль і Перемиська земля протягом віків»⁵.

Польські дослідники також коротко згадують про Перемишльську філію товариства «Просвіта». Особливої уваги заслуговують праці «Tysiac lat Przemysla. Zarys historyczny (czesc druga)»⁶, що вийшла друком у Варшаві в 1974 р. і «Zycie kulturalne Przemysla w okresie II Rzeczypospolitej»⁷, виданій у Перемишлі в 1997 р.

Основну джерельну базу становлять звіти товариства, інформаційні повідомлення на сторінках «Українського Бескиду», «Надсянської землі», «Прориву», ювілейні видання «Просвіти».

5 березня 1924 р. у Львові були скликані надзвичайні загальні збори товариства, які ухвалили зміни до статуту. Внаслідок внесених змін праця товариства обмежувалася лише культурно-освітньою діяльністю, економічної діяльності новий статут не передбачав. Загальні збори також ухвалили рішення про поширення діяльності товариства на територію всієї Другої Речі Посполитої, але польська влада на це не погодилася і дозволила функціонування «Просвіти» тільки в 4 воєводствах: Краківському, Львівському, Тернопільському і Станіславському⁸.

Перемишльська філія товариства «Просвіта» також відгукнулася на зміни до статуту. 10 жовтня 1924 р. відбулися надзвичайні загальні збори, на яких було одногосно вирішено затвердити

новий статут, прийнятий до відома Львівським воєводством 2 травня 1924 р.⁹

Напередодні Першої світової війни філію «Просвіти» в Перемишлі очолював Володимир Загайкевич. На початку листопада 1919 р. В. Загайкевича було звільнено з концтабору. Звільнившись із ув'язнення, з 1920 він очолював редакцію «Українського голосу», а також відновив діяльність філії «Просвіти» у Перемишлі.

Під час виборчої кампанії 1928 р. В. Загайкевича обрали від УНДО по 48 виборчому округу (Перемишль, Доброміль, Сянок) до польського сейму і сенату. В 1928-1935 рр. він був послом до польського сейму, в 1928-1930 – віце-маршалом і головою Українського сеймового клубу. В 1920-1930 рр. виступав оборонцем у багатьох політичних процесах, які польський окупаційний режим влаштовував над учасниками українського національно-патріотичного руху. Беручи активну участь у громадському житті міста, В. Загайкевич ніколи не втрачав зв'язку з філією «Просвіти», наповнював її діяльність політичним підтекстом.

Головою Перемишльської філії «Просвіти» у післявоєнний період був Теофіл Кормош (1861-1927) – адвокат, громадський, політичний, економічний діяч і організатор Перемишльщини; засновник кредитового товариства «Віра» і банку «Народна щадниця» в Перемишлі, співзасновник ряду господарських установ у Львові; посол до галицького сейму, видатний член Української національно-демократичної партії, а згодом УНДО¹⁰. Під час війни в 1914-1915 рр. він перебував у Відні, де, зокрема, організував діяльність «Просвіти». У листопаді 1918 р. очолював Українську національну раду в Перемишлі, яка виконувала адміністративні функції в правобережній частині міста до часу зайняття її польськими військами (в ніч із 11 на 12 листопада). Після війни він у Перемишлі заснував Повітовий союз українських кооперативів та діяв у багатьох інших українських установах і товариствах¹¹. У 1925 р. Т. Кормош очолив повітовий комітет УНДО. Проживши всього 64 роки, він помер 26 листопада 1927 р. і був похований на центральному цвинтарі в Перемишлі.

Для ефективнішої діяльності філій і читалень товариства на освітньому з'їзді 29 вересня 1928 р. ухвалено рішення щодо територіального поділу краю на десять областей¹². Була утворена окрема Перемишльська область, до якої входили: Перемишль, Доброміль, Мостиська, Судова Вишня, Ярослав, Лежайськ, Краків.

Для кращого функціонування організаційної структури товариства територія Західної України поділялася на східну і західну округи, які контролювалися інспекторами Головного виділу¹³. Пе-

ремишль входив до західної округи і перевірявся інспектором В. Кобівом.

На переломі 1928-1929 рр. досить радикально налаштована молодь міста Перемишля вирішила зайняти провідні позиції у філії товариства «Просвіта», яка налічувала в Перемишльському, а також у сусідніх повітах велику кількість читалень і становила поважну установу. Не маючи досить власних сил, а ще більше, щоб не викликати підозрін польської адміністративної влади, молодь ввійшла у контакт з доктором Миколою Хробаком, який на початку 1928 р. відкрив адвокатську канцелярію у місті, з наміром обрати його головою, а нові кадри – на інші посади у відділі. Наступник Т. Кормоша, адвокат доктор Микола Рибак нелегко здавав позиції, делегати читалень, які вщерть заповнили велику залу Народного дому, обрали членів відділу, запропонованих молоддю¹⁴. Але недовго пробувши на посаді голови Перемишльської філії «Просвіти», М. Хробак поступився посадою М. Рибаку.

12 вересня 1930 р. відбулися загальні збори Перемишльської філії «Просвіти», на яких головував адвокат М. Рибак, секретарем був С. Біян. У звіті з проведених зборів повідомляється, що філія мала власну канцелярію з урядовцем, бібліотеку (70 книг), дві мандрівні бібліотеки (по 20 книг), а також організувала виставки книг і свята в честь Т. Шевченка та І. Франка.

В межах Перемишльської філії на 1930 р. працювала 81 читальня, діяло 26 аматорських гуртків, 12 хорів, 1 оркестр, 1 самоосвітній гурток і 3 жіночі секції. 26 читалень мали власні приміщення, 16 розміщувалися в приміщеннях громадських установ, 20 – в орендованих хатах¹⁵. Філія нараховувала 343 фізичних члени, кооператив – 19, інших – 4. У 81 читальні разом нараховувалось 4673 члени. При читальнях діяло 53 бібліотеки із загальною чисельністю книг – 7944. Читальні провели 4 курси для неграмотних, 12 свят на честь Т. Шевченка, 3 – на честь І. Франка, 10 – на честь «Просвіти». Дохід філії в 1930 р. складав 4827 злотих, 96 грошів, а витрати – 4817 злотих, 56 грошів¹⁶.

Навколо Перемишльської філії «Просвіти» гуртувалась українська свідомо, патріотично налаштована громадськість. Про це свідчить активна діяльність читалень філії. У «Просвітніх вістях» за лютий 1935 р. описується змагання між українофільською і москвофільською течіями української громади. Зокрема, згадується боротьба за читальню в Клоковичах із Товариством імені Михайла Качковського. Читальня «Просвіти» в Клоковичах була заснована в 1906 р., але недовго діяла, тому що її до рук прибрали члени Товариства ім. М. Качковського. Так тривало до грудня 1934 р., коли в читальні знову запанували проукраїнські

настрої. Її урочисте відкриття відбулося 20 січня 1935 р. На святі було близько двохсот осіб, а також доктор Карпак з Нижанковичів і голова Перемишльської філії доктор Хробак. Уже через декілька днів у читальні почали проводити культурно-освітні заходи. «Просвітні вісті» так описують реакцію москвофілів на цю справу: «Основання читальні не подобалося нашим темним безпутним кацапам... Вони викликали поліцію і з нею, б'ючи нас, забаву [в читальні] розігнали. Думають в той спосіб збити нас з вибраної нами дороги. Але даремні їх зусилля... Справу нападу зрештою ми подали до відома нашій парламентарній репрезентації нехай знає світ в якій то культурний спосіб поборюється український освітній рух»¹⁷. Неважко у поданій цитаті побачити політичний підтекст, адже змагання між москвофільською і українофільською течіями в Перемишлі розпочалося ще у другій половині XIX ст. В період Першої світової війни австрійська влада заборонила діяльність Товариства ім. М. Качковського, яке репрезентувало москвофільську течію. Тоді частину його майна собі забрала «Просвіта», але згодом Товариство відновило свої позиції, хоча не мало такого впливу на українство, як «Просвіта».

Ще одним підтвердженням змагань за вплив на українську громадськість є звіт читальні села Биків, де повідомляється: «Про село наше говорили колись, що воно свідоме і зорганізоване. Може так і було, та тепер дещо змінилося на гірше. Є у нас ще недобитки кацапщини, яка поволі завмирає. Та на її місце вилазить нове кацапство підсилюване деякими збаламученими, напівінтелігентами, які входять в довіру до нашої молоді, щоби при помочі цієї дістатися до читальні і кооперативу»¹⁸.

В березні 1935 р. вийшов другий номер «Просвітніх вістей» філії товариства «Просвіта» в Перемишлі, приурочений до 74 річниці з дня смерті Т. Шевченка. Матеріал першої сторінки вказує на доленосний вплив творчості великого поета на український народ, але в кінці автор зазначає, що «Заповіт» «великого пророка» не виконано: «Застановімся тепер над цим, чи ми сповнили його останню волю. Поховати, поховали його після бажань. А друга частина Заповіту «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» полишилась для нас не виконаною»¹⁹. У тексті відчувається прямий натяк на потребу боротьби українського народу за власну незалежність. Такі вислови були досить небезпечними, тому що не завжди подобалися польській владі, але перемишльська громадськість була радикально налаштованою: «Тому обходячи 74-ту річницю смерті великого нашого мученика, візьмімо собі сильну постанову, що не лиш словами, але і ділом ми зуміємо вшанувати його па-

м'ять, а ця невиконана частина Заповіту буде для нас провідною думкою аж до зреалізовання»²⁰, – йдеться далі.

Про значний культурно-освітній, а в тому числі й політичний вплив на українську громадськість міста Перемишля і Перемишльського повіту свідчать дані звіту товариства «Просвіта» за 1933-1935 рр. У районі, який охоплювала Перемишльська філія, в 1933 р. було 87 читалень, у 1934 р. – 100, в 1935 р. – 108 читалень. Кількість членів у читальнях: 1933 р. – 2101, 1934 р. – 3077, 1935 р. – 3326; кількість бібліотек при читальнях: 1933 р. – 87, 1934 р. – 98, 1935 р. – 100²¹.

У 1936 р. кількість читалень залишилася незмінною – 108. Перемишльська філія «Просвіти» обслуговувала Перемишльський повіт, що нараховував 127 громад, тобто охоплювала майже 85 % території. Мала власних 49 будинків, де розміщувалися читальні, кількість бібліотек збільшилася до 106 (загалом фонд бібліотек складав 23461 книжку і 398 часописів), функціонувало 67 театральних гуртків, 37 хорів, 24 дитячих садки²².

6 грудня 1936 р. заходами філії товариства «Просвіта» в Перемишлі було організовано святкування повітового Дня «Просвіти». У концертному залі Народного дому виступали хори читалень із Вовча, Руського Села і Вірочка, окрасою концерту був хор читальні із Медики та духовий оркестр Перемишльської читальні. Далі відбувся виступ голови філії М. Хробака. На жаль, перемишльської інтелігенції в залі було мало. Ще однією негативною обставиною святкування було те, що не було повторено концерту увечері, як це відбувалося у попередніх роках. Причиною стало те, що зала Українського Народного дому у Перемишлі була орендована для показу єврейських фільмів. Загалом програма концерту була наповнена українським національним духом, і хоча української інтелігенції з Перемишля на концерті було досить мало, з цілого повіту глядачів зібралася велика кількість²³. Такі заходи згуртовували українців Перемишля і Перемишльського повіту, пробуджували у них любов до української пісні, танцю, слова. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» формувала свідому українську громадськість, яка відчувала свою самобутність, національну ідентичність і потребу будувати власну державу.

Перемишльська філія товариства «Просвіта» у другій половині 30-х рр. розвивалась стабільно. У березні 1937 р. відбулися загальні збори членів товариства, на яких головував М. Хробак. Загальна кількість членів філії у повіті становила 8259 осіб, а також нараховувалось 109 читалень. Основною її проблемою була мала кількість інтелігенції, як зазначалось на зборах. Така ж ситуація по-

передньо спостерігалася на концерті, приуроченому Дню «Просвіти». Крім того, керівництво філії було стурбоване невеликим числом жінок у лавах товариства²⁴. Прикладом тому є кількість учасників чоловічої і жіночої статі на бібліотечних курсах, які організувала філія в лютому 1938 р. Відвідували курси 80 учасників, зокрема 18 жінок і 61 чоловік²⁵.

1938 рік був оголошений ювілейним роком «Просвіти». Заклик до участі у ювілейних святкуваннях Перемишльська земля вітала із радістю. Філія «Просвіти» влаштувала низку районних торжеств. Перше таке торжество відбулося 24 липня в Молодовичах. Після богослужіння на центральній площі вступне слово виголосив голова філії М. Хробак, про історію заснування та діяльності місцевої читальні розповів М. Гринишин, далі виступав хор. Газета «Надсянська земля» так охарактеризувала святкування ювілею «Просвіти» і його значення для громадського життя: «Торжество це виявило наглядно, що колишнє баламутство, яке в цьому районі всевладно панувало – скінчилося врешті. Тих кількох засліплених стариків, які встидаються признатися до колишніх помилок – сьогодні не може вже шкодити розвоєві національної думки. Молодь сьогодні не піде вже фальшивими слідами своїх батьків, а твердо й непохитно стоятиме під жовто-блакитним прапором»²⁶.

З нагоди закінчення святкування ювілею «Просвіти» філія влаштувала в Перемишлі 10-13 грудня 1938 р. виставку української популярної книжки та преси. Метою виставки було ознайомити весь свідомий читаючий загал із доступними для всіх виданнями й дати можливість читальням поповнити свої фонди новими виданнями.

Своєрідним підсумком діяльності Перемишльської філії товариства «Просвіта» була перевірка діловодства і роботи читалень, приналежних до Перемишльського філіального округу. Перевірку проводив делегат від головного відділу в Львові інспектор Володимир Кобів. Метою перевірки було усунення помилок у діловодстві читалень, а також спостереження над розвитком та роботою читалень. Для цього Перемишльський повіт було розбито на райони, в яких було по 5-6 читалень з осередками у Руському селі, Кривчі, Вапівці, Мацьковичах, Оріховці, Перемишлі, Валяві, Стібному, Медиці, Германовичах, Нижанковичах, Міжинці і Поповичах. За результатами перевірки найкраще працювали читальні у районі Медики, Руського села, Оріховця, Валяви і Перемишля. Безпосередньо до Перемишльського району входили читальні: Перемишль, Середмістя, Острів, Тернівці, Пралківці, Кругель Великий, Пікуличі, Ясманичі, Сельська, Вірочко, Вовче, Перекопана, Бушковички, Болестрашичі, Журавиця. Ці чита-

льні належали до одних із кращих у повіті і відповідали поставленим вимогам²⁷.

Перемишльська філія товариства «Просвіта» проіснувала до 1939 р. Тоді місто було поділене на дві частини за таємним протоколом пакту «Молотова-Ріббентропа» між Третім Рейхом і СРСР. Внаслідок цієї роз'єднаності всі українські товариства та організації припинили свою діяльність.

Від початку 30-х рр. і до вибуху Другої світової війни філію Перемишльської «Просвіти» очолював адвокат доктор Микола Хробак – щирий патріот, борець за визволення України. Народився у 1884 р., навчався у Перемишльській гімназії, яку закінчив у 1906 р.²⁸, був членом Української національної ради, сотником Української Галицької Армії, учасником визвольних змагань, довголітнім членом Українського національно-демократичного об'єднання, помер в еміграції у Мюнхені 1 березня 1966 р.²⁹ Варто зауважити, що постать Миколи Хробака не є дослідженою сучасними істориками, хоча і заслуговує на значну увагу. Це також стосується адвоката, доктора Миколи Рибак, який очолював Перемишльську філію «Просвіти» на зламі 20-30-х рр. ХХ ст. Народився М. Рибак на Підгаєччині у 1890 р., працював адвокатом у Глинянах, у 1928 р. переїхав до Перемишля, де відкрив власну адвокатську контору, був членом Наглядової Ради «Маслосоюзу», головою повітового комітету УНДО в Перемишлі. В еміграції у Німеччині та з 1949 р. у США³⁰.

Загалом Перемишльська філія товариства «Просвіта» виконувала важливі для етнічних українців завдання. Хоча Перемишль є невід'ємною частиною Республіки Польща, він був своєрідним П'ємонтом українського національного відродження. Наприкінці ХІХ ст. ця роль уже належала Львову, але Перемишль не втрачав позицій щодо впливу на громадсько-політичне життя Галичини. У важких умовах після розпаду Австро-Угорської імперії та приєднання Галичини до Другої Речі Поспо за власну культуру, освіту, державність. литої свідоме, патріотично налаштоване українське населення міста і повіту продовжувало боротьбу за власну культуру, освіту і державність.

¹ В просвіті сила // Просвітні вісті. – 1935. – № 1. – С. 1.

² Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. – Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1932. – С. 29.

³ Звіт з Загальних зборів філії «Просвіти» в Перемишлі // Перемиський вісник. – 1914. – 27 лютого. – С. 1-2.

⁴ Перемишль – західний бастион України: Зб. матер. до історії Перемишля і Перемиської землі, зладжений редколегією під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – 414 с.

⁵ Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Вип. 3. Інституції / Наук. тов-во ім. Шевченка у Польщі; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; під ред. С. Заброварного. – Львів, 2003. – 524 с.

⁶ Persowski F. Tysiąc lat Przemysla. Zarys historyczny (czesc druga) / F. Persowski. – Przemysl, 1974. – С. 56.

⁷ Filarecka B. Zycie kulturalne Przemysla w okresie II Rzeczypospolitej / B. Filarecka. – Przemysl, 1997. – S. 18.

⁸ Перський С. Вказ. праця. – С. 29.

⁹ Державний архів Львівської області. – Ф. 1. – Оп. 54. – Спр. 1489. – Арк. 13.

¹⁰ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 3. – Мюнхен, 1959. – С. 1137.

¹¹ Заброварний С. Заслужений для народу // Наше слово. – 2011. – № 12. – С. 3.

¹² Звіт з діяльності товариства «Просвіта» за час від 26 грудня 1927 р. до 31 грудня 1928 р. – Львів, 1929. – С. 80.

¹³ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 822, арк. 22, 44.

¹⁴ Перемишль – західний бастион України: Зб. матер. до історії Перемишля і Перемиської землі, зладжений редкол. під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – С. 170.

¹⁵ Звіт з діяльності т-ва «Просвіта» за час від 1-го січня 1929 до 30 червня 1930 р. – Львів, 1931. – С. 27.

¹⁶ Звіт з діяльності т-ва «Просвіта» за час від 1-го січня 1929 до 30 червня 1930 р. – Львів, 1931. – С. 78.

¹⁷ З читальняного життя // Просвітні вісті. – 1935. – № 1. – С. 2.

¹⁸ З читальняного життя // Просвітні вісті. – 1935. – № 2. – С. 3.

¹⁹ У 74-літні роковини // Просвітні вісті. – 1935. – № 2. – С. 1.

²⁰ Там само. – С. 2.

²¹ Товариство «Просвіта» в рр. 1933-1935. Звідомлення з діяльності за час від 1933 до 31 грудня 1935 р. – Львів, 1936. – С. 72.

²² Товариство «Просвіта» в рр. 1936-1938. Звідомлення з діяльності від 1 січня 1936 р. по 31 грудня 1938 р. – Львів, 1939. – С. 75.

²³ «Повітовий День Просвіти» // Український Бескид. – 1936. – 27 груд. (№ 50). – С. 5.

²⁴ Загальні збори філії «Просвіти» в Перемишлі // Прорив. – 1937. – 15 бер. – № 6(12). – С. 1.

²⁵ Товариство «Просвіта» в рр. 1936-1938. Звідомлення з діяльності від 1 січня 1936 р. по 31 грудня 1938 р. – Львів, 1939. – С. 27.

²⁶ Перемищина «Просвіти». З приводу 70-ліття Матірного Товариства // Надсянська земля. – 1938. – 8 груд. – № 1. – С. 7.

²⁷ З життя філії т-ва «Просвіта» в Перемишлі. Провірка діяльності Читалень // Надсянська земля. – 1939. – 6 лют. – № 7 (9). – С. 11-12.

²⁸ Шах С. Де срібнолентий Сян пливе. – Брюссель, 1977. – С. 131.

²⁹ Д-р Микола Хробак / Вільне слово. – 1966. – 12 бер. (№ 15). – С. 1.

³⁰ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 7. Мюнхен, 1973. – С. 2500-2501.